

Henrik-Riko Held*
Antonia Čikutović Ljuba**

ZLARINSKE GLAGOLJSKE OPORUKE IZ 17. ST. U KONTEKSTU RIMSKE PRAVNE TRADICIJE***

UDK: 34(37) : 347.67(497.5 Zlarin)“16“
347.67 : 003.349(497.5 Zlarin)“16“
DOI: 10.31141/zrpf.2024.61.152.171
Izvorni znanstveni rad
Primljeno: 26. 1. 2024.

U radu se analizira 47 oporuka koje su u drugoj polovini 17. st. na otoku Zlarinu sastavili mjesni župnici, svećenici glagoljaši, na hrvatskom jeziku i glagoljici. Proučava se dakle ranonovovjekovno oporučno pravo u ruralnim predjelima šibenskog distrikta. Glavni cilj analize jest utvrditi postojanje i razinu prisutnosti razvijenog prava (*ius commune*), tj. usklađenost zlarinskih glagoljskih oporuka s elementima rimske pravne tradicije u najopćenitijem smislu. Zato se najprije analizira struktura tih oporuka i njihova podudarnost s uobičajenim notarskim formama prisutnima u oporukama na latinskom ili talijanskom u srednjovjekovlju i novovjekovlju. Pažnja se posvećuje i korištenoj terminologiji, dakle pojmovima i sintagmama te odgovarajućim pravnim konceptima. Tu je riječ o latinizmima, talijanizmima ili, pak, jezičnim kalkovima. Posebno se dotiče problem obrazovanja sastavljača zlarinskih glagoljskih oporuka. Naposljetku se problematizira pitanje njihova oblika te usklađenosti sa šibenskim statutarnim pravom. Rad tako poredbeno smješta zlarinske glagoljske oporuke kao lokalno specifični fenomen u šire konceptualne okvire razvijenog europskog novovjekovnog prava i rimske pravne tradicije općenito.

Ključne riječi: *glagoljske oporuke, Zlarin, 17. st., oporučno pravo, rimska pravna tradicija*

1. UVOD

U radu se analizira 47 zlarinskih oporuka koje su od 1661. do 1683. g. sastavljali tzv. svećenici glagoljaši hrvatskim jezikom i na glagoljici.¹ U tom smislu rad dotiče

* Dr. sc. Henrik-Riko Held, izvanredni profesor Pravnog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, Ćirilometodska 4, 10000 Zagreb; hhheld@pravo.unizg.hr; ORCID: 0000-0002-6217-2655

** Antonia Čikutović Ljuba, mag. iur.; antonia.cikutovic.ljuba@gmail.com

*** Iskreno zahvaljujemo akademkinji dr. sc. Nelli Lonzi na kritičkom čitanju te metodološkim i sadržajnim smjernicama koje su bile ključne za oblikovanje rada. Sve moguće greške u tekstu treba pripisati isključivo autorima.

¹ Latinična transkripcija tih oporuka izdana je u: Šupuk, A. (ur.), Šibenski glagoljski spomenici, JAZU, Zagreb 1957. (dalje u tekstu: ŠGS). Svećenici glagoljaši koji su sastavljali analizirane zlarinske oporuke bili su redom: don Mate Despot (ŠGS 93/105-102/112), don Matij Perošić (ŠGS 104/114-105/114), don Gustin Vidulin Černarić (157/154-180/171; valja napomenuti da je u oporukama 178/169, 179/180 i 180/171 kao sastavljač naveden don Černarić, no u bilješkama je Ante Šupuk naznačio da je autor zapravo don Jivan Oštarić) i don Jivan Oštarić (205/187-215/198). Oporuke se označavaju rednim brojem kojim su označene u ŠGS-u te stranicom na kojoj počinje tekst pojedine oporuke, odijeljenih kosom crtom.

ono što je u jezičnom kontekstu nazvano hrvatskoglagoljskim notarijatom.² Sadržajno, riječ je o analizi oporučnog prava u ruralnom području šibenskog distrikta³ u ranom novom vijeku. Općenito su se u novovjekovlju sve više počele sastavljati oporuke na vernakularu, za razliku od srednjega vijeka kada su se oporuke u obliku notarske isprave u pravilu sastavljale na latinskom jeziku.⁴ Tako su novovjekovne oporuke iz urbanih središta na istočnojadranskoj obali često bile pisane na talijanskom, dok su u određenim predjelima, poglavito ruralnim, bili prisutni i hrvatski jezik i glagoljica. Bez obzira na jezik, u sadržajnom pravnom smislu sve te oporuke slijede uobičajene srednjovjekovne i novovjekovne notarske formulare. Usklađenost s formularima sa sobom posljedično nosi i prijenos odgovarajućih pojmova i pravnih koncepata koji se u pravilu temelje na rimskom pravu. Cilj ovoga rada jest ustanoviti prisutnost i relevantnost navedenih elemenata u kontekstu zlarinskih glagoljskih oporuka iz 17. st.

Radi postizanja tog cilja, najprije se prikazuje i sistematizira struktura tih oporuka. Razlažu se uobičajeni dijelovi notarske isprave te karakteristične pojedine formule u zlarinskim oporukama kod četiri različita sastavljača. Nakon toga, pažnja se posvećuje korištenim latinizmima i talijanizmima, odnosno kalkovima, kojima su odgovarajući pravni koncepti bili internalizirani u pravni tekst na hrvatskom jeziku. S obzirom na strukturu i sadržaj zlarinskih oporuka posebno se dotiče problem mogućeg obrazovanja njihovih sastavljača. Naposljetku se analizira i problem oblika zlarinskih oporuka te pitanje njegove usklađenosti sa šibenskim statutarnim pravom. Sve navedeno proučava se u kontekstu koncepata i obrazaca pripadnih rimskoj pravnoj tradiciji u najopćenitijem smislu. Ovaj je rad time doprinos temeljitijem poznavanju opće uključenosti hrvatske glagoljske pisane pravne kulture u tadašnje opće europsko pravo (*ius commune*) na mikroprimjeru otoka Zlarina u drugoj polovini 17. st.

² O tomu iscrpno u: Botica, I.; Galović, T., *Hrvatskoglagoljski notarijat u europskom kontekstu*, u: Badurina Stipčević, V. et al. (ur.), *Hrvatsko glagoljaštvo u europskom okružju*, Staroslavenski institut, Zagreb 2015., str. 115-143; Botica, I.; Galović, T., *Egdotika glagoljskih notarskih isprava*, Croatica et Slavica Iadertina, god. 16, 1/2020, str. 23-73.

³ Zlarin je, dakle, administrativno spadao u okolno područje pripadno šibenskoj komuni, tzv. *districtus* ili *territorium*. Više o tomu, te o upravnom uređenju samog otoka, u: Stulli, B., *Povijest Zlarina*, u: Bezić, J. et al. (ur.), *Povijest i tradicije otoka Zlarina*, Zavod za istraživanje folklor, Zagreb 1982., str. 11-202, str. 147 sqq.

⁴ Cf., npr., Sinisi, L., *Una presenze costante: il testamento nei formulari notarili fra Medioevo ed età dei codici*, u: *Tradizione e modernità del diritto ereditario nella prassi notarile. Atti dei Convegni Roma, 18 Marzo 2016 – Genova, 27 maggio 2016 – Vicenza, 1 luglio 2016*, Gruppo 24 ore, Milano 2016., str. 161-170, str. 168.

2. STRUKTURALNA I SADRŽAJNA OBILJEŽJA ZLARINSKIH OPORUKA

2.1. Struktura

U zlarinskim glagoljskim oporukama mogu se naći uobičajeni elementi srednjovjekovne i novovjekovne notarske isprave,⁵ unutar kojih se sadržajno i tematski mogu dodatno izdvojiti neke pojedine korištene formule. U nastavku se iznose tablice sistematizirane uzevši u obzir navedene elemente, po jedna za svakog od četiri sastavljača zlarinskih oporuka. Formule su navedene redom kako su obično izložene u oporukama, tako da se iz svake tablice može iščitati gotovo cijela uobičajena oporuka. Uz svaku formulu naveden je samo jedan tipični primjer, ili njih nekoliko, iz odgovarajuće skupine oporuka. Transkripcija je preuzeta iz izdanja Ante Šupuka u ŠGS-u, te se u zagradi nakon primjera svake pojedine formule nalazi oznaka oporuke iz tog izdanja.

Tablica 1.

Oporuke koje je sastavljao don Mate Despot

Invokacija	<i>U ime Isusa amen!; U ime boga amen!; U ime božje amen! (passim)</i>
Vrijeme sastavljanja	Č h m a (=1661) na ĩz (=19) novembra. (93); Na ĩe (=16) setembra č h m d (=1665) (100)
Identifikacija oporučitelja, naznaka zdravlja	Čini učiniti tastament Ivan Balin, u kući svojoj u Zlarinu, ležeći u postelji od nemoći, ma zdrav od pameti i od govorenja... (98)
Naznaka svjedoka 1	Ø
Referencija na druga raspolaganja za slučaj smrti	<i>...mećući sve ine prve kundicioni ili taštamente, hotijući, da ov vaļa. (96)</i>
Preporuka duše Bogu i naznaka željenog mjesta pokopa	<i>Naêp<r>i priporučuem bogu dušu, a zemļi tilo, okle e izašlo. (99)</i>
Zapisi pojedinim crkvama	<i>Ostavļa laše urdinarije... (95); Ostavi sakrame<n>tu u Sveti Jakov... (102)</i>
Zapisi <i>pro anima</i> (izričiti)	<i>Ostavļam od moih dobar, da mi se reku jedne kvarantan<e>. (94)</i>

⁵ Općenito o strukturi srednjovjekovne notarske isprave u: Grbac, B., *Notarijat na istočnojadranskoj obali od druge polovine 12. do kraja 14. stoljeća*, doktorska disertacija, Zagreb 2010., str. 78 *sqq.* Prikaz strukture srednjovjekovnih oporuka može se naći u Ladić, Z., *Last Will: Passport to Heaven*, Srednja Europa, Zagreb 2012., str. 73-77, ili konkretno u kontekstu dubrovačkih oporuka s kraja 13. st. u Held, H.-R., *Testamentary law in late Medieval Dubrovnik. A case study of the testament of notary Thomasinus de Savere (1284)*, Tijdschrift voor Rechtsgeschiedenis, god. 91, 3-4/2023, str. 407-426, str. 414-419. Za strukturu novovjekovnih oporuka u literaturi se općenito navodi kako je uskladenost s formom ustanovljenom još u srednjovjekovlju (tako: Kurelac, I., *Oporuka Fausta Vrančića iz ostavštine plemićke obitelji Draganić-Vrančić u Državnom arhivu u Rijeci*, Croatica Christiana periodica, god. 37, 71/2013, str. 41-67, str. 51). Za hrvatskoglagoljske notarske isprave općenito je potvrđena uskladenost sa srednjovjekovnim i novovjekovnim notarskim ispravama na latinskom ili talijanskom jeziku (Botica; Galović, *op. cit.* u bilj. 2 (*Hrvatskoglagoljski*), str. 128-132).

Zapis prava služnosti na imovini za suprugu pod uvjetom da se ne uda	<i>Ostavļam moj<o> ženi Ivanici sva moja dobra, da bude gospodarica za života, ako bude pošteno stat na moih dobi. (93)</i>
Zapisi različitim osobama	<i>Ostavi Mandi nevisti... (97); Ostavļam Fili mojo<j> bratični... (94)</i>
Imenovanje nasljednika	<i>...čineći redi sine... (96); Rede moje: zeta Grubišu i moj<e> hčere. (94)</i>
Imenovanje izvršitelja	<i>Čineći prokaratura Stipu Pavičeva vrh moih dobar, da prigleda. (100)</i>
Naznaka svjedoka 2	<i>Svidoci: go(spodin) Gab<r>e Matijaco i Pere Tomašev. (95)</i>
Naznaka sastavljača oporuke	<i>Ja do<n> Mate Despot pisah, budući parok u Zlarinu. (94)</i>
Naznaka smrti i mjesta pokopa oporučitelja	<i>Umri isti Šime na b (=2) marča i bi pokopan u crikvi B(lažene) go(spe) u Zlarinu. (93)</i>

Tablica 2.
Oporuke koje je sastavljao don Matij Perošić

Invokacija	<i>J<e>zus, u ime božij<e> amen! (104); U ime boži<e> amen! (105)</i>
Vrijeme sastavljanja	<i>Č h m v (=1663) miseca aprila na bī (=12). (104); Č h m v (=1663) miseca maē na z (=8) (105)</i>
Identifikacija oporučitelja, naznaka zdravlja	<i>Ê Tomas, sin Ivana Lovrića, činin moj taštament, budući u mali moći, u dobri pameti. (105)</i>
Naznaka svjedoka 1	<i>...prid svidoci: Markon Morovin i Êdron Vukovi<n>, zvanimi i moļenimi. (104)</i>
Referencija na druga raspolaganja za slučaj smrti	Ø
Preporuka duše Bogu i naznaka željenog mjesta pokopa	<i>Priporučan bogu dušu, a zemļi tilo, kada me bog sudi s ovoga svita. (105)</i>
Zapisi pojedinim crkvama	<i>Ostavļan fabrici Svetoga Êkova... Ostavļan Gospi u našu crikvu... (104)</i>
Zapisi pro anima (izričiti)	<i>Osta<v>ļan za moju dušu do deset godišć svoi braći po spud vina na Tominu... (105)</i>
Zapis prava služnosti na imovini za suprugu pod uvjetom da se ne uda	<i>Ostavļan moju ženu donu i madonu od moga dobra po smriti očinoi, ako se ne bi odala... (105)</i>
Zapisi različitim osobama	<i>Osta<v>ļan momu sinu Mikuli... (104); Ostavļan moj<o>i ženi Gašperi... (104)</i>
Imenovanje nasljednika	<i>Osta<v>ļan moj<e> sinove rede i komesarij i da se lube m<e>ju sobon. (104)</i>
Imenovanje izvršitelja	<i>Ostavļan moga prokaratura Lu<ku> Tabulov<a>... (105)</i>
Naznaka svjedoka 2	<i>...na to svidok: Mate Čikutov i Frančisko Ruić... (105)</i>
Naznaka sastavljača oporuke	<i>...i ê do<n> Matii Perošić, ki to pisah namisto kurata u Zlarinu. (104)</i>
Naznaka smrti i mjesta pokopa oporučitelja	<i>Umri isti Tomas na iē (=16) maja (!) č h m v (=1663) i bi pokopan u crikvi B(lažene) Gospe u Zlarinu.</i>

Tablica 3.
Oporuke koje je sastavljao don Gustin Vidulin Černarić

Invokacija	<i>U jime Isusa i dive Mariêe amen! (159); U jime boga i dive Marije. (173); U Isukarstu! (178)</i>
Vrijeme sastavljanja	<i>Č h m e (=1666), miseca sehtebrâ na dni i (=20). (157)</i>
Identifikacija oporučitelja, naznaka zdravlja	<i>Kako êa Mande Jure Pritkovića, budući me pohodi g(ospodin) bog, da mi posla nemoć... (157); Kako ja Vicenco Kelemenov Kokora, čujući se u nemoći, a u dobroj pameti... (158)</i>
Naznaka svjedoka 1	<i>...a to prid svidoci zvanimi i moženimi, ki su niže pisani. (177)</i>
Referencija na druga raspolaganja za slučaj smrti	<i>...otih učiniti moj teštament parvi... (173); ...otih učiniti moj teštament najzadñi, mećući parvi... (174)</i>
Preporuka duše Bogu i naznaka željenog mjesta pokopa	<i>...najpriêa priporučujem moju dušu gospodinu bogu, a tilo zemlji i da se pokopa tilo moje u crikvi B(lažene) gospe u Zlarinu. (160)</i>
Zapisi pojedinim crkvama	<i>Najparvi las s(ve)tomu sakramentu u S(ve)ti Jakov... (180)</i>
Zapisi <i>pro anima</i> (izričiti)	<i>Ostavlan za oca i mater moju mise b (=2) do godišć i (=20). (165)</i>
Zapis prava služnosti na imovini za suprugu pod uvjetom da se ne uda	<i>A sada ostavlan moju ženu donu i madonu od moga mobila i štabila. (158); Ženu moju da nima [ni]kor iztirati z (!) moga, dokle udov[i]. (162)</i>
Zapisi različitim osobama	<i>...ostavlan zetu Mati u Gračini intradu... (161); Ostavlan unuci Jeli postave lahti v (=3)... (166)</i>
Imenovanje nasljednika	<i>Činim reda od svega moga hćer moju Petricu. (179)</i>
Imenovanje izvršitelja	<i>Ostavlan moga prokaratura g(ospodina) Gargu Hreľanovića, od sega moga. (163)</i>
Naznaka svjedoka 2	<i>Svidoci: Mate Ilijin i Luka Žub<e>rkov, ki bihu aparžente. (177)</i>
Naznaka sastavljača oporuke	<i>Pisah ê don Gustin, kurat od Zlarina, pravo kako slišah. (176)</i>
Naznaka smrti i mjesta pokopa oporučitelja	<i>Priminu na iž (=19) zuna i bi pokopan u crikvi Blažene gospe u Zlarinu. (159)</i>

Tablica 4.
Oporuke koje je sastavljao don Jivan Oštarić

Invokacija	Ø
Vrijeme sastavljanja	<i>Č h n ž (=1667), na i (=20) zuna, budući nediļa, u vrime od kunplite. (206)</i>
Identifikacija oporučitelja, naznaka zdravlja	<i>Kako ja Šime, sin po(kojnoga) Ante Lovrića deto Mišurina, nahodeći se bolan u tilu, a u dobroj pameti... (215)</i>
Naznaka svjedoka 1	<i>...prid svidoci niže upisanimi (213);</i>

Referencija na druga raspolaganja za slučaj smrti	<i>...otih učiniti moj drugi taštament, a parvi mečem doli da ništar ne vaļa... (206); ...otih učiniti moj taštamen<t> najzadri... (208)</i>
Preporuka duše Bogu i naznaka željenog mjesta pokopa	<i>Priporučam dušu moju gospodinu bogu, a tilo da mi se pokopa u crikvi parokialoj Blažene gospe u Zlarinu. (205)</i>
Zapisi pojedinim crkvama	<i>Lasi: Ostavljam u Sveti Jakov... (214); Parvi las s(ve)tomu sakramentu u S(veti) Jakov... (206)</i>
Zapisi <i>pro anima</i> (izričiti)	<i>Ostavļam za moju dušu od moga dobra do pet godišć mis pet, svako godišće po misu jednu. (213)</i>
Zapis prava služnosti na imovini za suprugu pod uvjetom da se ne uda	<i>Ostavļan moju ženu Lucu gospodaricu više svega moga nobila i štabila, da je ona vazda gospodarica i da je ne mogu potisnuti ni sin ni hćere ni nevista iz moga dobra. (207)</i>
Zapisi različitim osobama	<i>Ostavļam Mari i Kati, hćeram po(kojnoga) Filipa Bešana, jedan varta<l> pod kuću... (208)</i>
Imenovanje nasljednika	<i>Ostavļam više svega moga nobila i štabila redi moji sini Antu i Jivu... (212)</i>
Imenovanje izvršitelja	<i>Činim moji prokaraturi, ki će prividiti više ovoga moga teštamenta... (209)</i>
Naznaka svjedoka 2	<i>Bihu svidoci na ovomu taštamentu zvani i moļeni i virovani:... (211)</i>
Naznaka sastavljača oporuke	<i>Ê pop Jivan Oštarić, kurat, pišem pravo, kako slišah. (215)</i>
Naznaka smrti i mjesta pokopa oporučitelja	<i>Č h o (=1680), na ĩe (=16) aprila priminu Jive Jiglica i bi pokopan u crikvi parokialoj u Zlarinu. (205)</i>

Osim navedenih pojedinih odredbi, postoje i određene uobičajene formule za koje nije bilo mjesta u ovim tablicama. Tako su se npr. nerijetko ostavljali legati bratovštinama, često određena količina vina, uz obvezu da mole za dušu pokojnika.⁶ Općenito se uvjet molitve odnosno služenja mise za dušu pokojnika javlja kao obveza⁷ i uz obične legatne različitim osobama.⁸ Navedena obveza javlja se i kod imenovanja nasljednika.⁹ Imenovanje nasljednika (lat. *heredis institutio*) inače se od razvijenog i kasnog srednjeg vijeka nadalje smatra bitnim sastojkom, tj. nužnim elementom oporuke.¹⁰ U analiziranim zlarinskim oporukama zabilježena su samo tri slučaja

⁶ Npr. u oporuci Ivana Balina iz 1664. g. (ŠGS 98/109): *Ostavi brać<i>, da sini űegovi dadu ĩ (=10) bari vina u deset godišć popiti i da za űeg<ov>u dušu imaju boga moliti*, ili u oporuci Miše Miškova iz 1670. g. (ŠGS 161/157): *Ostavļan braći vina barili v (=3) do godišća tri za dušu moju*.

⁷ Pravno gledano, riječ je o tzv. nametu (*modus*), odnosno obvezi koja se nameće uz određeno besplatno imovinsko raspolaganje, što kao uzgredni sastojak pravnog posla također potječe iz rimskog prava (Horvat, M.; Petrak, M, *Rimsko pravo*, Pravni fakultet u Zagrebu, Zagreb 2022., str. 227).

⁸ Npr. u oporuci Jure Mišurine iz 1672. g. (ŠGS 168/162): *Ostavļan Jivanici, ženi Antića Čikuta, kus trsja kud se gre u Rat meju Gregom i meju Kukurom, da mi da reći mise kantane g (=5)*, ili u oporuci Mate Juranovića iz 1667. g. (ŠGS 159/156): *Ostavļam don Gustinu, parokiĳanu od voga sela, lajicu moju, ka se nahodi, da mi jima reći mis ĩ (=10), a ĉa bude veće vaļala, neka mu je priporučena duša moja u svetih misah*.

⁹ Npr. u oporuci Garge Smihiņina iz 1676. g. (ŠGS 176/168).

¹⁰ Tako je bilo i u klasiĉnom rimskom pravu, no u ranom srednjem vijeku takvo je shvaćanje bilo napušteno, da bi utjecajem pravne doktrine ponovno bilo uspostavljeno tijekom 12. i 13. st. (više o tomu u Held, *op. cit.* u bilj. 5, str. 413 sq.).

kod kojih nema imenovanja nasljednika, već je u pogledu raspodjeljivanja imovine riječ isključivo o različitim legatima.¹¹ Žene su inače imenovane kao nasljednice u svega sedam zlarinskih oporuka toga razdoblja,¹² no suprugama se redovito ostavlja doživotno pravo služnosti (*usus* ili *ususfructus*) na cijeloj ostavini (pod uvjetom da se ne preudaju),¹³ a kćerima miraz.¹⁴ Imenovani nasljednici uglavnom su sinovi, unuci, nećaci oporučitelja i sl.¹⁵ U jednom slučaju kao nasljednik bilo je imenovano dijete koje bi se tek moglo roditi nakon smrti oporučitelja.¹⁶ Što se tiče oporučitelja, oni su gotovo u svim slučajevima muškarci, te su žene oporučivale samo u sedam zlarinskih oporuka.¹⁷

Među oporukama različitih sastavljača postoje određene manje varijacije. Tako, primjerice, u oporukama koje je sastavio don Jivan Oštarić nema invokacije. Imena svjedoka nekad su i na početku i na kraju oporuke, a nekad samo na početku. Datum smrti oporučitelja i naznaka sastavljača oporuke (*pisah pravo, kako slišah*) također su nejednako raspoređeni. Postoje i elementi koji su prisutni samo sporadično, kao što je npr. napomena o oporučiteljevoj naknadnoj potvrdi oporuke.¹⁸ No u cjelini može se primijetiti načelna usklađenost i ustaljenost forme, bez obzira na sastavljača.

Jasno su prepoznatljive poveznice s uobičajenom strukturom srednjovjekovnih i novovjekovnih oporuka općenito. Ukratko, sve te oporuke također najprije započinju invokacijom, tj. zazivom Boga, svetaca i sl., zatim datacijom te

¹¹ ŠGS 105/114; 160/156; 163/159. U oporuci Miše Barina iz 1672. g. (ŠGS 167/161) kao nasljednica je imenovana supruga oporučitelja, ali samo za trajanja njezina života (*Ostavlan ženu reda, dokle bude živa...*). To je zapravo legat prava služnosti na ostavini. Nije imenovan drugi nasljednik.

¹² ŠGS 166/161 (nasljednica je kći oporučiteljice); 176/168 (nasljednica je sestra oporučitelja); 177/169 (nasljednica je majka oporučitelja); 178/169 (nasljednica je kći oporučitelja); 179/170 (nasljednica je kći oporučitelja); 208/190 (nasljednica je nevjesta oporučiteljice); 215/198 (nasljednica je majka oporučitelja).

¹³ Njihovo pravo služnosti ponekad je zaštićeno dodatnim odredbama, pa tako npr. oporučitelj Jure Škaričin u ŠGS 214/196 prijeti sinovima da im se neće ostaviti ništa te da će živjeti *o travi i vodi* ako se usude za života njihove majke tražiti svoj (očekivani) dio nasljedstva. Slična je situacija u oporuci Vicenca Kelemenova iz 1667. g. (ŠGS 158/155), gdje je određeno, ako sinovi ne budu poštovali pravo služnosti svoje majke na ostavini za njezina života, ona postaje njihova sunasljednica, te joj ima pripasti trećina ostavine. Ako bi se supruge pak preudale, u pravilu bi im se ostavljao samo miraz koji su donijele prilikom sklapanja braka (npr. u oporuci Jive Bebe iz 1676. g., ŠGS 180/171). Relativno povoljni imovinskopravni položaj zlarinskih žena (nasljednih stjecateljica i oporučiteljica) koji se može iščitati iz ovih oporuka primijetila je još etnologinja Aleksandra Muraj (Muraj, A., *Samostalnost i/ili podređenost: Ambivalencija društvenog položaja žena na Zlarinu*, Etnološka tribina, god. 29, 22/1999, str. 222-224).

¹⁴ Kćerima se u slučaju da se ne udaju ponekad davalo pravo dijeliti nasljedstvo s braćom (npr. *Ako se ne bi udale, da su dilašice s braćom* iz oporuke Mate Krivinova iz 1671. g. (ŠGS 165/160); cf. i ŠGS 169/163; 212/194). U jednom slučaju kći je imala pravo dijeliti nasljedstvo bez obzira na udaju (oporuka Frane Jurjeva iz 1675. g., ŠGS 174/166).

¹⁵ Npr. sinovi u ŠGS 96/108; zet i sin u 97/108; sinovi u 98/109; nećaci u 168/162; unuk u 170/163; sinovi u 171/164; brat u 172/165; unuci u 173/166; sinovi u 174/166 itd. U oporuci Vicenca Kelemenova iz 1667. g. (ŠGS 158/155) kao nasljednici imenovana su djeca oporučitelja. Najčešće je bila riječ o sinu ili sinovima kao imenovanim nasljednicima (ukupno 20 od 47 oporuka).

¹⁶ Oporuka Mikule, sina pokojnoga Jivana Braniča (ŠGS 211/193): *Ako bi mi se našlo dite po smarti mojoj ili muško ili žensko, riega ostavljam reda i kumesara od moga svega dobra... Ako bi se udala moja žena Mare i ne rodilo se dite po smarti mojoj ni muško ni žensko, ostavljan sva moja dobra od moga dila momu bratu Luki i redon pokojnoga brata Šimuna i Ante, kih budu pristojati.*

¹⁷ ŠGS 99/110; 102/112; 157/154; 163/159; 166/161; 173/166; 208/190.

¹⁸ ŠGS 205/187; 206/188.

navođenjem mjesta sastavljanja. Nakon toga slijedi naznaka zdravlja oporučitelja, tj. razloga za oporučivanje (npr. *infirmus corpore, sana mente; nolens decedere intestatus*). Zatim dolazi eventualno referencija na prethodne oporuke koje se novim pravnim poslom čine nevaljanima. Duša pokojnika preporučuje se Bogu i zagovoru svetaca. Glavne oporučne odredbe odnose se na različite pobožne legatate, tj. davanja crkvama, samostanima, siromasima i sl. Posebno su istaknute odredbe za spas duše (*pro anima*), kojima se izvršiteljima oporuke i oporučnim stjecateljima određuje obveza održavanja misa za pokojnika i članove njegove obitelji. Pojedinačni dijelovi imovine daju se i različitim drugim osobama, primjerice rodbini (npr. kćerima u miraz), prijateljima ili vjervnicima. Suprugama se obično ostavlja pravo služnosti na imovini (*usus* ili *ususfructus*) pod uvjetom da se ne udaju (*donec castam duxerit vitam*). U pravilu se izriječkom imenuje nasljednik (*heredis institutio*). Osim toga, određuju se i supstitucije nasljednicima za različite slučajeve nemogućnosti prihvaćanja nasljedstva. Izabire se mjesto pokopa, te se imenuju izvršitelji oporuke i svjedoci.¹⁹ Naposljetku, posebno se može istaknuti usklađenost zlarinskih oporuka s oporukama iz 17. st. na istočnojadranskoj obali pisanima na talijanskom jeziku.²⁰ Sve u svemu, može se potvrditi opća usklađenost strukture zlarinskih oporuka s uobičajenim srednjovjekovnim i novovjekovnim oporukama, bez obzira na korišteni jezik.

2.2. Terminologija

Kod terminologije u zlarinskim oporukama koja ima veze s latinskim i talijanskim oporukama, odnosno konceptima pripadnima rimskoj pravnoj tradiciji, mogu se istaknuti dvije različite kategorije. Prva, najočitija kategorija bili bi korišteni pravni latinizmi ili talijanizmi koji su za uporabu u zlarinskim oporukama bili prilagođeni lokalnom vernakularu. Ova kategorija već je primijećena u literaturi.²¹ Ovdje spadaju izrazi, prisutni uz manje varijacije gotovo posvuda u zlarinskim oporukama, poput

¹⁹ Cf. Ladić, *op. cit.* u bilj. 5 (*Last Will*), str. 75-77; Held, *op. cit.* u bilj. 5, str. 418 sq.

²⁰ Strukturalna usklađenost posebno je vidljiva u usporedbi s petnaest oporuka iz nedalekog Zadra iz razdoblja 1656.-1671. g., objavljenih u: Čoralić, L.; Novosel, F., *Oporuke iz fonda Bilježnici Zadra Državnog arhiva u Zadru: javni bilježnik Šimun Lovatello (1656. – 1671.)*, Vjesnik dalmatinskih arhiva, god. 2, 1/2021, str. 301-358, str. 315-355. Cf. i kodicil s početka 18. st., objavljen u Čoralić, L., *Rapski patricij, mletački kavaljer i trogirski guvernadur*, Povijesni prilozi, god. 35, 51/2016, str. 135-158, str. 148-154. Sličnost je primjetna i u odnosu na jednu kotorsku oporuku iz 18. st. (*id.*, *Dobrotski kapetan Pavao Đurov Kamenarović*, Anali Zavoda za povijesne znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti u Dubrovniku, god. 43/2005, str. 223-245, str. 236-244), kao i jednu kasniju oporuku s početka 19. st. (cf. Čoralić, L.; Katušić, M., *Od afričke obale do dalmatinske prijestolnice – mletački general Marko Antun Bubić (1735.–1802.)*, Zbornik Odsjeka za povijesne znanosti Zavoda za povijesne i društvene znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti, god. 28/2010, str. 139-172, str. 156-161). Dakako, kod istočnojadranskih oporuka i nema neke relevantne strukturalne razlike u odnosu na oporuke koje su se u usporedivom razdoblju sastavljale i u samoj Veneciji (cf. tako Čoralić, L., *Oporuke dalmatinskih patricija u Mlecima (XV.-XVIII. st.)*, Zbornik Odsjeka za povijesne znanosti Zavoda za povijesne i društvene znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti, god. 17/1999, str. 85-109, str. 103-108).

²¹ Šupuk u ŠGS, str. 15 i Pantelić, M., *ANTE ŠUPUK: Šibenski glagoljski spomenici od 1547 do 1774. Posebno izdanje JAZU u Zagrebu 1957, 240 + 12 snimaka*, Slovo: časopis Staroslavenskoga instituta u Zagrebu, br. 9-10/1960, str. 166-174, str. 172 sq.

taštament (lat. *testamentum* i tal. *testamento*, oporuka), *red* ili *redi* (lat. *heres*, *heredis* i tal. *erede*, nasljednik), *prokaraturi* (lat. *procuratores* i tal. *procuratori*, prokurator ili zastupnici) *kundicioni* (lat. *condiciones* i tal. *condizioni*, uvjeti),²² *obligati* (lat. *obligo*, *obligare* i tal. *obbligare*, obvezati),²³ *nobilo* (*mobilo*) i *štabilo* (lat. *mobilia et stabilia* i tal. *mobili e stabili*, pokretnine i nekretnine),²⁴ *komesarij*, *kumesar* i sl. (lat. *commissarius* i tal. *commissario*, izvršitelj oporuke), *dota* i *kuntradota* (lat. *dos* i *contra dos* te tal. *dota* i *contra dota*, miraz i protumiraz), *pat* (lat. *pactum* i tal. *patto*, pakt tj. dogovor), *valido* (lat. *validum* i tal. *valido*, valjano), *fabrika* (lat. *pro fabrica*, legat za gradnju crkve), itd.²⁵ Termin *las* ili *laš* uz slične izvedenice, koji se u zlarinskim oporukama koristi za legat, po svemu sudeći proizlazi iz latinskog i talijanskog *lasso*.²⁶ Svi navedeni termini mogu se pronaći u latinskim oporukama srednjega i novoga vijeka, kao i u novovjekovnim oporukama na talijanskom jeziku.²⁷ Korištenjem ovih izraza u lokalnu se uporabu, dakako, prenosi i koncept koji označavaju. Osim toga, njihovim korištenjem svakako se olakšavao i prijevod zlarinskih oporuka na talijanski prilikom izrade kopije i registracije u šibenskoj kancelariji.²⁸

U drugu terminološku kategoriju spadaju tzv. kalkovi, odnosno riječi ili izrazi nastali doslovnim prevođenjem uz zadržavanje tvorbenih posebnosti izvornog jezika.²⁹ Slično kao latinizmi ili talijanizmi, pravni kalkovi također svjedoče o usporednom preuzimanju pravnog koncepta. U kontekstu formulaičnih notarskih isprava, kakve su svakako i zlarinske oporuke, može biti riječi o kalkiranju pojedinih izraza ili pak cijelih formula. Tako, primjerice, izrazi koji se nalaze na početku analiziranih oporuka, koji se odnose na zdravlje oporučitelja, u raznim manjim varijacijama mogu glasiti *ležeći u posteli od nemoć<i>*, *ma zdra<v> od pameti i od govoreña*³⁰ ili čujuć se u nemoći, a u dobroj pameti.³¹ Riječ je o formuli uobičajenoj

²² U jednom slučaju ovaj se izraz nepravilno koristi za označavanje kodicila (ŠGS 98/109).

²³ U jednom slučaju iskrivljeno u *obnigo* (*s ovim obnigom...* u ŠGS 215/198).

²⁴ U glagoljskim oporukama iz Kostanjice u Istri s početka 17. st. može naći izraz *gibuće* i *negibuće* umjesto izraza *nobilo* i *štabilo* kao u zlarinskim oporukama (Vlahov, D., *Glagoljske isprave iz Kostanjice s početka XVII. stoljeća*, Vjesnik istarskog arhiva, god. 4-5/1995, str. 165-176).

²⁵ Cf. Čoralić, *op. cit.* u bilj. 20 (*Oporuke dalmatinskih patricija*), str. 94.

²⁶ Cf. tako u oporuci rapskog patricija Benedikta Crnote, sastavljenoj u Veneciji 1590. g. „*Item lasso...*“ (Čoralić, *op. cit.* u bilj. 20 (*Oporuke dalmatinskih patricija*), str. 105) ili u oporuci zadarskog kanonika Grgura Zapića, sastavljenoj u Zadru 1668. g. „*Lassa iure legati...*“ (Čoralić; Novosel, *op. cit.* u bilj. 20, str. 350). Uostalom, i suvremeno talijansko nasljedno pravo poznaje termin *lascito*, kojim se označavaju legati ili zapisi (cf. npr. *Codice civile*, art. 550).

²⁷ Cf. oporuke u bilj. 20.

²⁸ O prevođenju i izradi kopija vidi ŠGS, str. 14, 21. Od zlarinskih oporuka talijansku kopiju nema samo oporuka Mande, žene pokojnoga Šime Bešana iz 1678. g., koju je sastavio don Jivan Oštarić (ŠGS 208/190).

²⁹ Riječ je o lingvističkom terminu francuskog podrijetla (*calque*), cf. natuknicu *kalk* u Hrvatskoj enciklopediji (*Hrvatska enciklopedija*, mrežno izdanje, Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021., <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=29971>). Pristupljeno 11. 1. 2024.).

³⁰ ŠGS 100/111.

³¹ ŠGS 158/155.

još od srednjeg vijeka, varijaciji *infirmus corpore, sana mente*.³² U novovjekovnoj formi iz istočnojadranskih oporuka na talijanskom može se pronaći, primjerice, sljedeći oblik: *atrouandosi amalato in letto, e per ciò loquente, quanto al corpo mà sano di mente sensi, et intelletto*.³³ Tu je riječ, dakako, o potvrđivanju poslovne sposobnosti oporučitelja usprkos tjelesnoj nemoći kao povodu sastavljanja oporuke, tako da se spriječi eventualno naknadno pobijanje valjanosti oporuke.

Referencija na svjedoke u zlarinskim oporukama može nekad sadržavati naznaku da su to *svidoci zvanimi i moženimi*.³⁴ Ovdje je riječ je o tomu da se još u klasičnom rimskom pravu za valjanost oporuke tražilo da svjedoci budu posebno pozvani od oporučitelja upravo za tu svrhu (*testes rogati*).³⁵ Navedeno pravilo bilo je prihvaćeno i u srednjovjekovnom pravu, izričito npr. kod postglosatora.³⁶ O tom pitanju raspravljalo se i u novovjekovnom pravu.³⁷ Naposljetku, i u novovjekovnim se oporukama na talijanskom može naći odgovarajući izraz (*testimonio pregado*).³⁸ Sastavni je dio zlarinskih oporuka i preporučivanje duše Bogu te tijela zemlji (*<pri>poručujući bogu dušu, a tilo zemlji*).³⁹ Preporuka duše Bogu također je vrlo raširena formula,⁴⁰ dok se preporuka tijela zemlji inače sreće u glagoljskim oporukama, ali je rijetka među oporukama na talijanskom jeziku.⁴¹

Imenovanje nasljednika, formalno gledano ključni dio oporuke, vršilo se riječima činim reda, *ostavljam moje redi* i sl. Izgleda da puno značenje navedenog nije uvijek bilo jasno oporučiteljima i sastavljačima. Zabilježeni su slučajevi u kojima

³² Iscrpana jezična analiza formula ubrojivosti u glagoljskim oporukama može se naći u Čupković, G., *Konceptualne inačice formula ubrojivosti na primjerima iz glagoljskih oporuka*, Zbornik radova Filozofskog fakulteta u Splitu, god. 10/2017, str. 57-71.

³³ Oporuka Zadrana Vicka Quintavalea iz 1669. g. u Čoralić; Novosel, *op. cit.* u bilj. 20, str. 352.

³⁴ Npr. na početku oporuke u ŠGS 165/160 ili na kraju u ŠGS 214/196.

³⁵ D. 28, 1, 21, 2 (*Ulpianus 2 ad Sab.*).

³⁶ Tako Bartolus de Sassoferrato u komentaru na fragment D. 28, 1, 21, 2 (*Ulpianus 2 ad Sab.*) navodi: *In testamentum debent esse testes rogati: hoc est, certiorati quod ad hoc sunt adhibiti (Corpus iuris civilis Iustiniani, tom. 2 (Infortiatum), Lugduni 1627., str. 388).*

³⁷ Npr. u: Clarus, I., *Ex libro tertio Sententiarum receptorum, §. Testamentum, u: id., Opera omnia*, Sumpt. Horatii Boissat, & Georgii Remevs, Lugduni 1661., q. LVIII, 5, str. 97.

³⁸ Vidi već ranije spomenutu oporuku rapskog patricija Benedikta Crnote, sastavljenu u Veneciji krajem 16. st. (Čoralić, *op. cit.* u bilj. 20 (*Oporuke dalmatinskih patricija*), str. 106).

³⁹ Npr. u ŠGS 93/105.

⁴⁰ Npr. u oporuci s kraja 16. st. *Et quando all'altissimo mio Creatore Iddio piacerà chiamarmi a se, le raccomando alla madre sua gloriosa Vergine Maria et tutta la sua Corte celestial l'anima mea* (Čoralić, *op. cit.* u bilj. 20 (*Oporuke dalmatinskih patricija*), str. 105); s polovine 17. st.: *Primieramente hà raccomandato, et humilmente raccomanda l'anima sua al suo Creatore, et Redentore, alla Beata Vergine Sua Madre, et à tutta la corte del cielo* (Čoralić; Novosel, *op. cit.* u bilj. 20, str. 347); ili u kasnijim oporukama, npr. s početka 19. st. *Prima di tutto raccomanda l'anima sua a Iddio Signor, alla Beata Vergine, ed ai Santi suoi protetori* (Čoralić; Katušić, *op. cit.* u bilj. 20, str. 156).

⁴¹ U jednoj glagoljskoj oporuci iz Kostanjice u Istri s početka 17. st. našli smo preporuku čak *svetoj majci zemlji* (*preporučam pervu dušu Gospodinu Bogu i Blaženi Devi Mariji i svemu dvoru nebeskomu, a telo sveti materi zemli* u Vlahov, *op. cit.* u bilj. 24, str. 174). Od svih latinskih i talijanskih oporuka analiziranih u ovom radu, preporuka zemlji nađena je jedino u ruralnim oporukama iz Drvenika pored Trogira iz 16. st. (Ladić, Z., *Oporuke stanovnika župe Drvenik iz 16. stoljeća*, u: Pažanin, I. (ur.), *Vinišćanski zbornik*, prvi svezak, Župa Presvetog Srca Isusova, Vinišća 2008., str. 39-53, str. 45: *In primis raccomandanda l'anima sua al signor Iddio et il corpo alla terra i in prima laso l'anima mea al mio creator et il corpo alla tera*).

se navedeni izraz koristi za ostavljanje legata (zapisa) doživotnog prava služnosti na imovini za suprugu, dok su nasljednici imenovani opisnim riječima kojima se njima ostavlja sve *nobile i stabile*, odnosno sve pokretnine i nekretnine.⁴² Kako je već ranije napomenuto, riječ je o elementu oporuke koji se smatrao nužnim od razvijenog srednjeg vijeka nadalje. Zabilježen je stoga, primjerice, i u Šibeniku u 15. st. (*heredis instituit*),⁴³ kao i u novovjekovnim oporukama (*instituisse sua herede*⁴⁴ ili *instituisse universali eredi*⁴⁵).

Sve u svemu, pojedini izrazi, kao i cijele sintagme tj. formule korištene u zlarinskim glagoljskim oporukama također potvrđuju visoku razinu podudarnosti s elementima srednjovjekovnih i novovjekovnih oporuka na latinskom i talijanskom jeziku.

2.3. Problem obrazovanja sastavljača zlarinskih oporuka

Početak djelovanja ovlaštenih hrvatskoglagoljskih notara smješta se u kasni srednji vijek, otprilike u sredinu 15. st.⁴⁶ Hrvatskoglagoljski notarijat u punom se smislu razvio samo na otoku Krku, iako je notara koji su sastavljali glagoljske isprave, dakako, bilo na širem hrvatskom povijesnom području.⁴⁷ Sastavljači glagoljskih isprava mogli su imati sva relevantna ovlaštenja kao i ostali notari, uključujući i odgovarajuće obrazovanje.⁴⁸ No, kod zlarinskih oporuka sastavljači su bili svećenici glagoljaši, koji po svemu sudeći nisu imali relevantna notarska ovlaštenja.⁴⁹ Stoga se postavlja pitanje njihova obrazovanja kao mogućeg kanala prodiranja elemenata razvijenog *ius commune* u lokalnu praksu.

Svećenici glagoljaši, tj. župnici (kurati), po svemu sudeći, nisu imali drugog obrazovanja do onog vezanog uz vlastitu svećeničku formaciju. U starijoj se literaturi navodilo kako su vjerojatno bili općenito dosta neuki.⁵⁰ Tako se i za zlarinske

⁴² Npr. u ŠGS 168/162; 172/165.

⁴³ Birin, A., Šibenski bilježnici – Pietrobono Pagano (1436. - 1437), Povijesni prilozi, god. 28, 37/2009, str. 117-189, str. 130.

⁴⁴ Čoralić; Novosel, *op. cit.* u bilj. 20, str. 338

⁴⁵ Čoralić, *op. cit.* u bilj. 20 (*Dobrotski kapetan*), str. 240 sq.

⁴⁶ Botica; Galović, *op. cit.* u bilj. 2 (*Hrvatskoglagoljski*) str. 124.

⁴⁷ Detalji, s uputama na izvore i daljnju literaturu, mogu se naći u: *id.*, str. 123 sqq. i Botica; Galović, *op. cit.* u bilj. 2 (*Egdotika*), str. 25 sqq. Više o glagoljci i glagoljskim ispravama u šibenskom kraju u ŠGS, str. 8 sqq.

⁴⁸ Lovrić, E., *Hrvatski glagoljski notari i njihove notarske knjige*, Mjesečnik pravničkoga društva u Zagrebu, god. 37, 2/1912, str. 637-643, str. 639; Runje, P., *Stručna sprema svećenika glagoljaša*, Riječki teološki časopis, god. 14, 2/ 2006, str. 615-621, str. 617 sqq.; Botica; Galović, *op. cit.* u bilj. 2 (*Hrvatskoglagoljski*) str. 124, 128.

⁴⁹ Tako, najvjerojatnije pravilno, zaključuje Šupuk u ŠGS, str. 20.

⁵⁰ Cf. o tomu Runje, *op. cit.* u bilj. 48 (*Stručna*), str. 615. Tako je, primjerice, Edo Lovrić još 1911. g., komentirajući stavove Rudolfa Strohala o tom pitanju, iznio stav kako svećenici glagoljaši općenito nisu bili dovoljno vješti u latinskom jeziku, a odlučno im je zanijekao poznavanje kanonskog i rimskog prava (Lovrić, *op. cit.* u bilj. 48, str. 639 sq.). On je vjerojatnijom smatrao mogućnost da su regularni svećenici, koji su inače bili dosta obrazovaniji od glagoljaša, za njih prevodili i priređivali glagoljske obrasce na temelju latinskih priručnika (*id.*, str. 640).

svećenike glagoljaše govori da su „gonili ovce na pašu noseći sa sobom kakvu svetu knjigu“.⁵¹ U literaturi se navodi kako su kao jedini pismeni ljudi u mjestu oni zapravo bili „notari od nužde“.⁵² Pitanjem obrazovanja svećenika glagoljaša u općem smislu bavio se još Rudolf Strohal početkom 20. st.⁵³ On općenito pretpostavlja da su svećenici glagoljaši mogli imati određena znanja latinskog i talijanskog jezika.⁵⁴ Novija literatura potvrđuje navedene stavove, te se poznavanje latinskog i talijanskog, barem među nekima od njih, smatra sasvim nespornim.⁵⁵

Svećenička formacija svećenika glagoljaša bila je strukturirana u skladu s njihovim potrebama, te je, među ostalim, uključivala i podučavanje od starijih i iskusnijih svećenika u samostanima.⁵⁶ Dakako, njihovo obrazovanje odnosilo se na crkveno i teološko područje, te nije uključivalo bilo kakvo relevantno bavljenje rimskim pravom.⁵⁷ No, može se napomenuti kako se barem za jednoga sastavljača predmetnih zlarinskih oporuka, don Jivana Oštarića, navodi da je znao talijanski jezik.⁵⁸ To možda svjedoči o određenoj temeljitijoj naobrazbi nekih sastavljača. U konkretnom kontekstu šibenskoga kraja u ovom razdoblju, svakako valja istaknuti i da je početkom 17. st. u Šibeniku bilo osnovano sjemenište za glagoljaše pod upravom Ivana Tomka Mrnavića, čije su obrazovanje i opća humanistička erudicija inače besprijekorni i općepoznati.⁵⁹ Glagoljaši su u tom sjemeništu morali učiti tri godine, što je vjerojatno moralo ostaviti određena traga u njihovu obrazovanju.

Sve u svemu, analiza strukture i sadržaja zlarinskih oporuka pokazuje relevantnu razinu usklađenosti s elementima pripadnima rimskoj pravnoj tradiciji u području oporučnog prava. Navedena okolnost sama po sebi ne mora nužno upućivati na potencijalnu opću upućenost sastavljača tih oporuka u relevantna pravna ili notarska znanja. Notarska djelatnost po svojoj je definiciji formulaična, te je navedena usklađenost mogla proizaći jednostavno iz kojekakvih priručnika, izvorno možda temeljenih na relevantnoj pravnoj i notarskoj literaturi, a mogli su biti i prevedeni

⁵¹ ŠGS, str. 11.

⁵² Tu sintagmu koristi Pantelić, *op. cit.* u bilj. 21, str. 166.

⁵³ Strohal, R., *Hrvatska glagolska knjiga*, Merkur, Zagreb 1915., str. 18 *sqq.*

⁵⁴ *Id.*, str. 28.

⁵⁵ O tomu više u: Runje, P., *Školovanje glagoljaša*, Matica hrvatska, Ogulin, 2003., npr. str. 62, 65 *sqq.*, 87, 94 *sq.*; Runje, *op. cit.* u bilj. 48 (*Stručna*), str. 617; Bratulić, J., *Školovanje i obrazovanje glagoljaša*, Senjski zbornik, god. 41, 1/2014, str. 461-464, str. 462.

⁵⁶ Strohal, *op. cit.* u bilj. 53, str. 19; ŠGS, str. 11.

⁵⁷ Strohal, *op. cit.* u bilj. 53, str. 19 *sqq.* Više o obrazovanju svećenika glagoljaša specifično u zadarskoj nadbiskupiji u: Runje, *op. cit.* u bilj. 55 (*Školovanje*), posebno str. 57 *sqq.*

⁵⁸ Navedeni podatak iznosi Ante Šupuk u ŠGS, str. 21. Naime, gotovo svaka glagoljska oporuka iz šibenskog distrikta u 17. st. imala je svoju kopiju na talijanskom (*id.*, str. 14, 21). Uz jednu takvu kopiju izrijekom se navodi kako ju je na talijanski preveo don Jivan Oštarić, koji je sam bio njezin sastavljač.

⁵⁹ Podatak o tom sjemeništu i trogodišnjem obrazovanju glagoljaša iznosi ponovno Ante Šupuk u ŠGS, str. 11. Što se tiče Mrnavića, valja istaknuti kako je njegova vlastita oporuka bila pisana na latinskom te je svakako bila u potpunosti usklađena sa svim formalnim i sadržajnim zahtjevima razvijenog notarijata svoga vremena. Više o Mrnaviću i njegovoj oporuci u: Kurelac, I.; Tvrtković, T., *Biskup o biskupu. Kritika Fosrove analize i transkripcije oporuke Ivana Tomka Mrnavića*, Historijski zbornik, god. 64, 1/2011, str. 29-46. Mrnavićevo osobno znanje ili uključenost u aktualne trendove notarijata, dakako, nisu morali nužno utjecati na sadržaj obrazovanja u sjemeništu kojim je upravljao, no s druge strane, to nije nužno ni isključeno, a jest moguće.

i prilagođeni za lokalnu uporabu. Uostalom, moguće je da su u glagoljaškoj praksi samo prve oporuke bile pisane u skladu s određenim priručnicima, dok su se naknadne oporuke strukturalno usklađivale s ranijima. Navedenim načinom u praksu je moglo ući i korištenje stručne pravne terminologije, latinizama i talijanizama, ili, pak, kalkiranih izraza i formulacija. No, dakako, nije isključeno ni da su sastavljači ovih oporuka, ili bar neki od njih, možda imali neka rudimentarna znanja stečena u sjemeništu ili podukom od drugih kolega (možda od svećenika koji nisu bili glagoljaši i kod kojih se mogla očekivati veća razina obrazovanja). No sve od navedenoga je spekulacija. Po izvorima je jasno jedino da je usklađenost s formalnim i sadržajnim elementima tadašnjeg razvijenog notarijata određenog stupnja sasvim nedvojben.

3. OBLIK ZLARINSKIH OPORUKA

Novovjekovno europsko *ius commune* poznavalo je više različitih oblika oporuka, od kojih se većina temeljila na rimskom pravu. Postojale su tako privatne i javne oporuke, pisane i usmene (nunkupativne), a bilo je i različitih privilegiranih oblika u kojima su se dopuštala određena odstupanja od uobičajenih formalnosti, npr. za vojnike (*testamentum militare*), oporuke sastavljene na selu (*testamentum ruri conditum*) ili u razdoblju kuge (*testamentum tempore pestis*), oporuke kojima se imovina ostavlja Crkvi odnosno u pobožne i karitativne svrhe (*ad pias causas*) ili vlastitoj djeci (*testamentum parentum inter liberos*) itd.⁶⁰ Odstupanja od formalnosti svodila su se, primjerice, na manji broj potrebnih svjedoka (recimo pet umjesto sedam u ruralnim oporukama).⁶¹ Za oporuku valjanu po kanonskom pravu, koje je izgleda općenito težilo pojednostavljivanju i oslobađanju od pretjeranih formalnosti, bilo je dovoljno da se napravi pred župnikom i dvojicom svjedoka.⁶²

Šibenski statut u tiskanom izdanju iz 1608. g.⁶³ sadrži nekoliko odredbi o oblicima oporučivanja. Oporuku je tako u pravilu mogao sastaviti samo zaprisegnuti notar

⁶⁰ Jansen, N., *Testamentary Formalities in Early Modern Europe*, u: Creid K. C. et al. (ur.), *Comparative Succession Law vol. 1: Testamentary Formalities*, OUP, Oxford 2011., str. 27-50, str. 35 sqq.; Siniši, *op. cit.* u bilj. 4, str. 167. Više o rimskom oporučnom pravu iz kojeg je proizašla većina navedenih oblika u: Rūfner, T., *Testamentary Formalities in Roman Law*, u: Creid K. C. et al. (ur.), *Comparative Succession Law vol. 1: Testamentary Formalities*, OUP, Oxford 2011., str. 1-26 te Babusiaux, U., *Wege zur Rechtsgeschichte: Römisches Erbrecht*, Böhlau, Köln 2015., str. 139-193.

⁶¹ Clarus, *op. cit.* u bilj. 37, q. LVI, 6, str. 93.

⁶² *Liber extra, lib. 2, tit. 26, cap. 10: Valet testamentum, quod parochianus facit coram presbytero parochiali et duobus testibus, nec valet contraria consuetudo* (Friedberg, E., *Corpus iuris canonici, pars secunda*, Ex officina Bernhardi Tauschnitz, Lipsiae 1881., str. 541). Više o oporuci kanonskog prava u novovjekovlju u: Jansen, *op. cit.* u bilj. 60, str. 32, 34, 36, 39 sqq.

⁶³ *Volumen statutorum legum, et reformationum civitatis Sibenici, Venetiis* 1608. (Grubišić, S. (ur.), *Knjiga statuta zakona i reformacija grada Šibenika*, Muzej grada Šibenika, Šibenik 1982. Dalje u tekstu: Statut). Šibenski statut, dakako, postojao je i prije 1608. g., no u ovoj analizi korišten je upravo taj tekst, objavljen 1982. g. uz prijevod na hrvatski jezik i odgovarajuću studiju. O povijesti Statuta, njegovim redakcijama te usporedbi sa Zadarskim statutom pisao je Herkov u studiji u navedenom izdanju (str. 351 sqq., posebno str. 354 sqq.).

grada Šibenika,⁶⁴ ili, pak, oporučitelj vlastitom rukom.⁶⁵ Postojala su i tri posebna oblika oporučivanja za određene izvanredne situacije. Tako je stanovnik šibenskog distrikta koji zbog bolesti ne može dobiti notara koji bi mu sastavio oporuku, a ne zna ili ne može pisati, mogao usmeno očitovati posljednju volju pred trojicom vjerodostojnih svjedoka.⁶⁶ Slično tomu, kad bi se građanin Šibenika našao na putovanju izvan grada te bi iznenada obolio ili bi se našao u nekom nepredviđenom slučaju ili pogibelji, ponovno mu je bilo dopušteno usmeno oporučivanje pred svjedocima.⁶⁷ U sva tri navedena slučaja oporučivati se mogla imovina u vrijednosti do 300 mletačkih libara,⁶⁸ a svjedoci su morali u određenim kraćim rokovima (jedan mjesec ili petnaest dana) iznijeti sadržaj oporučivanja u gradskoj kancelariji, na temelju čega bi se sastavljala notarska isprava. Naposljetku, Statut sadrži i odredbu po kojoj se zabranjuje svjedočenje ili dokazivanje neke oporučne odredbe osim u navedenim slučajevima, s obzirom na to da se oporučna raspolaganja u pravilu ne poduzimaju pred svjedocima, već da se o njima mora redovito sastaviti vjerodostojna isprava.⁶⁹ Ovu odredbu Margetić tumači na način da Statut sadrži *numerus clausus* dopuštenih oblika oporučivanja.⁷⁰

Kod zlarinskih glagoljskih oporuka po svemu sudeći riječ je o pisanim oporukama u kanonskom obliku, koje dakle sastavlja župnik pred dvojicom svjedoka. Nakon sastavljanja i zatim smrti oporučitelja, oporuke su se nosile u gradsku kancelariju (to su najčešće radili nasljednici).⁷¹ Tamo bi se izrađivala kopija na talijanskom te bi se bilježile izjave svjedoka.⁷² Svjedocima bi se oporuka pročitala u cijelosti te bi oni samo izjavili je li taj sadržaj u skladu s oporučivanjem kojem su svjedočili.⁷³ Glagoljska isprava pritom se smatrala izvornikom, ako je suditi po zapisu u kojem

⁶⁴ Notari koji su imali potrebna opća ovlaštenja (npr. *imperiali auctoritate notarius*), ovlast za obavljanje svoje djelatnosti u Šibeniku dobivali su od Velikog vijeća (o tomu piše Zlatko Herkov u studiji uz izdanje šibenskog statuta, Grubišić (ur.), *op. cit.* u bilj. 63, str. 377; cf. i Galvani, F. A., *Memorie di Sebenico*, Il nuovo cronista di Sebenico, god. 5-6/1897-1898, str. 188-225, str. 211). U izvanrednim okolnostima pojave kuge, ovlast za sastavljanje isprava o posljednjim voljama mogli su dati knez i kurija (Galvani, *op. cit.*, str. 210 sq. Više o upravnim tijelima u Šibeniku toga vremena u: *id.*, str. 200 sqq. te Herkov u: Grubišić (ur.), *op. cit.* u bilj. 63, str. 365 sqq.). Šibenik i okolne krajeve zaista je sredinom 17. st., dakle u razdoblju neposredno prije sastavljanja oporuka koje su predmet ove analize, bila poharala užasna pandemija kuge, najgora u povijesti toga grada (o tomu najrelevantnije svjedočanstvo daje suvremenik tih događaja Franjo Difnik u: Difnik, F., *Povijest Kandijskog rata u Dalmaciji*, Književni krug, Split 1986., str. 215 sqq.). Štoviše, tada su se mnogi stanovnici, uključujući i nositelje odgovornih upravnih položaja u gradu, bili sklonili u okolna sela (*id.*, str. 369 sq.). No kako je već ranije napomenuto, sastavljači zlarinskih oporuka, svećenici glagoljaši, po svemu sudeći nisu imali ovlaštenja za sastavljanje javnih isprava poput šibenskih gradskih notara, bilo u redovnim ili u izvanrednim okolnostima.

⁶⁵ Statut V, 2 i 3.

⁶⁶ Statut V, 4.

⁶⁷ Statut V, 5 i 6. Ove odredbe i proces sastavljanja oporuke analiziraju se u: Margetić, L., *Hrvatsko srednjovjekovno obiteljsko i nasljedno pravo*, Narodne novine, Zagreb 1996., str. 203 sq.

⁶⁸ O novcu u Šibeniku toga vremena piše Herkov u: Grubišić (ur.), *op. cit.* u bilj. 63, str. 408 sqq.

⁶⁹ Statut V, 7.

⁷⁰ „*Drugi oblici oporuke izričito su zabranjeni.*“ u: Margetić, *op. cit.* u bilj. 67, str. 204.

⁷¹ ŠGS, str. 21.

⁷² *Ibid.*

⁷³ Primjer zapisa o takvu svjedočenju može se naći u *id.*, str. 22.

se jedan sastavljač na nju referira riječima „orinal slovinski“.⁷⁴ Sve u svemu, može se postaviti pitanje kako uskladiti navedeni oblik oporučivanja sa šibenskim statutarnim pravom.

U literaturi su se zlarinske oporuke dovele u vezu s odredbom Statuta V, 4, ranije spomenutom, koja se bavi oporučivanjem stanovnika šibenskog distrikta koji zbog bolesti ne može dobiti notara koji bi mu sastavio oporuku, niti zna ili može pisati (a riječ je o imovini u vrijednosti do 300 mletačkih libara). Kako je već naznačeno, u tom slučaju Statut ostavlja mogućnost usmenog očitovanja posljednje volje pred trojicom vjerodostojnih svjedoka. U roku od mjesec dana svjedoci su morali doći pred kneza i kuriju gdje bi bili pojedinačno ispitani o sadržaju oporučivanja. Ako bi sadržaj njihova svjedočenja bio suglasan, na tom temelju sastavila bi se notarska isprava koja bi vrijedila kao da je oporuku sastavio šibenski notar. Ovu odredbu kao mogući pravni temelj za sastavljanje zlarinskih glagoljskih oporuka iznosi Ante Šupuk, navodeći kako je kod mogućih neslaganja usmenih izjava svjedoka pisana isprava koju je sastavljala osoba od povjerenja vjerojatno bila vrlo rado dočekivana u gradskoj kancelariji.⁷⁵

Kako je već ranije napomenuto, zlarinske glagoljske oporuke zaista se jesu nosile u gradsku kancelariju na prijevod i registraciju. Osim toga, svaka od analiziranih oporuka ima dva navedena svjedoka, što bi se uz sastavljača isprave moglo protumačiti kao ispunjenje potrebne brojke od tri svjedoka u spomenutoj statutarnoj odredbi.⁷⁶

No, postoji više problema s takvim tumačenjem. Najprije, oporuke su se često nosile u gradsku kancelariju nakon proteka propisanog roka od mjesec dana od sastavljanja.⁷⁷ Ima više primjera u kojima je vidljivo da je oporučiteljeva smrt uslijedila nakon proteka duljeg razdoblja od sastavljanja oporuke, nekada i više godina.⁷⁸ Kako su se oporuke nosile u gradsku kancelariju tek nakon oporučiteljeve smrti, to znači da bi rok iz navedene statutarne odredbe tada bio i višestruko

⁷⁴ To spominje don Jivan Oštarić vezano uz izradu kopije oporuke Mihe, sina Antona Vučinovića iz Jezera (ŠGS 109/118).

⁷⁵ ŠGS, str. 20.

⁷⁶ Međutim, svjedocima su izričito imenovane i navođene redovito samo dvije osobe. U dva je navrata u istoj rečenici, nakon nabiranja i imenovanja svjedoka, sastavljač isprave naveo i sebe (don Matij Perošić u ŠGS 104/114 i 105/114). Tako se u oporuci Ivana, sina pokojnoga Luke Braničeva iz 1663. g. (ŠGS 105/114) navodi: „... na to svidok: *Mate Čikutov i Frančisko Ruić i ê do<n> Matii Perošića namisto kurata, ki pisah u Zlarinu, kako j<e> zgora*“. No, na početku oporuke kao svjedoci navedeni su samo Mate Čikutov i Frančisko Ruić. Po svemu sudeći, glagoljaši kao sastavljači isprava sebe nisu formalno smatrali svjedocima, iako su teoretski mogli *de facto* imati tu ulogu u spomenutom procesu svjedočenja o sadržaju oporuke pred gradskom kancelarijom.

⁷⁷ Primjeri se mogu naći u ŠGS, str. 21.

⁷⁸ Npr. u oporuci Ivana Obadića iz 1662. g., gdje je na kraju stavljen navod kako je umro 1664. g. (ŠGS 94/106), ili, pak, u oporuci Jive Jiglice iz 1667. g., u kojoj je na kraju naveden podatak da je umro 1680. g. (ŠGS 205/187), doduše nakon što je te iste 1680. g. potvrdio svoju oporuku pred istim svjedocima pred kojima je bila i sastavljena. U većini oporuka sastavljanje i smrt jesu nastupili u istoj godini, ali i tada nekad uz razmak od nekoliko mjeseci (npr. preko tri mjeseca u oporuci Šime Lovrića iz 1661. g. (ŠGS 93/105, od studenog 1661. g. do ožujka 1662. g.) ili preko sedam mjeseci u oporuci Mande, žene pokojnoga Šime Bešana (ŠGS 208/190, od travnja do prosinca 1678. g.)).

prekoračen. Uz to, među analiziranim oporukama može se naći primjeraka u kojima je vrijednost imovine kojom se raspolagalo bila preko 300 mletačkih libara.⁷⁹

Naposljetku, u strukturalnom smislu, navedena odredba Statuta zapravo se, strogo gledano, odnosi na brevijarije (*breviarium*).⁸⁰ Brevijariji su zapisnici, odnosno naknadno bilježenje sadržaja posljednje volje u izvanrednim situacijama kad se nije mogla sastaviti oporuka pred ovlaštenim notarom.⁸¹ Kod zlarinskih oporuka nije riječ o brevijarima jer su oni bili u formi pitanje-odgovor (npr. „*Interrogatus ubi, dixit in... Interrogatus quando, dixit in...*“ itd.). Barem se to može iščitati iz latinskih brevijarija sastavljenih upravo u Šibeniku, iako doduše u 15. st.⁸² Kako je već napomenuto ranije, kod zlarinskih oporuka svjedoci se nisu ispitivali posebno o svakoj pojedinoj relevantnoj okolnosti, niti se o takvu ispitivanju sastavljala odgovarajuća isprava. Svjedoci su u gradskoj kancelariji samo općenito izjavljivali je li pročitani sadržaj u skladu s oporučnim raspolaganjem kojem su svjedočili.⁸³

Stoga se kao moguće objašnjenje prihvaćanja valjanosti zlarinskih glagoljskih oporuka javlja upravo njihov kanonski oblik. Naime, u novovjekovlju su u mnogim mjestima zabilježeni slučajevi u kojima je statutarnim ili čak samo običajnim pravom bio prihvaćen taj oblik oporučivanja, kao npr. Bologna, Siena, Bamberg, Köln, Trier itd.⁸⁴ Kanonske oporuke, s obzirom na svoju jednostavnu formu i dostupnost župnika kao sastavljača, nekad su se prihvaćale upravo za ruralna područja, recimo

⁷⁹ Tako npr. Šime Lovrić u oporuci iz 1661. g. ostavlja svakoj od svojih kćeri po 200 libara miraza (ŠGS 93/105), dok Miše Herak u oporuci iz 1664. g. svojoj kćeri ostavlja 300 libara miraza (ŠGS 96/108). U oba slučaja bilo je i daljnjih imovinskih raspolaganja, iz čega proizlazi da je ukupni iznos ostavine svakako morao prelaziti vrijednost od 300 libara.

⁸⁰ Margetić, *op. cit.* u bilj. 67, str. 203 sq.; Birin, *op. cit.* u bilj. 43, str. 118, bilj. 5.

⁸¹ Grbavac, *op. cit.* u bilj. 5, str. 89.

⁸² Više primjera može se naći u Birin, *op. cit.* u bilj. 43. Od 53 objavljena raspolaganja *mortis causa* 14 je brevijarija dok su ostalo oporuke. Svi su brevijariji u navedenoj formi.

⁸³ Ovdje se može napomenuti i kako su zlarinske glagoljske oporuke pisane uglavnom u prvom licu, tj. oporučiteljevim riječima (u trećem licu pisano je jedino šest zlarinskih oporuka, te se one nalaze samo među oporukama koje je sastavio don Mate Despot: ŠGS 95/107, 96/108, 97/108, 98/109, 100/11 i 101/111). Korištenje prvog lica općenito i samo po sebi može ostaviti dojam zabilježenog usmenog oporučivanja, no to po svemu sudeći nije odlučno. Primjerice, šibenske oporuke na latinskom iz 15. st. pisane su u trećem licu (Birin, *op. cit.* u bilj. 43, str. 127 sq.). U samom tekstu ovih oporuka one su definirane kao *testamentum nuncupativum*, dakle već ranije spomenuta usmena ili nunkupativna oporuka. Navedeni oblik inače potječe iz rimskog prava (više u: Rűfner, *op. cit.* u bilj. 60, str. 4 sq.; Jansen, *op. cit.* u bilj. 60, str. 38). Razlika između zapisane usmene oporuke i pisane oporuke bila bi u tomu što su kod pisane oporuke svjedoci samo potvrđivali da je oporučitelj izjavio svoju posljednju volju u pisanoj oporuci (a da nisu nužno poznavali njezin sadržaj), dok je kod usmene oporuke sadržaj posljednje volje morao biti usmeno izjavljen pred svjedocima. No, s obzirom na to da se i kod nunkupativnih oporuka razvila praksa izrade pisane isprave, postalo je teško razlikovati te dvije vrste oporučivanja (Jansen, *op. cit.* u bilj. 60, str. 38). Zadarske oporuke iz druge polovine 17. st., pisane na talijanskom, također su u trećem licu (Čoralić; Novosel, *op. cit.* u bilj. 20, str. 315 sq.). Samo u nekima od ovih oporuka izriječkom je navedeno da je riječ o nunkupativnoj oporuci (oporuka 7 na str. 335-337, oporuka 8 na str. 337-338, oporuka 10 na str. 342-344 i oporuka 14 na str. 352-356), iako je kod svih zapravo riječ o takvu obliku oporučivanja. Od oblika oporučivanja koje propisuje šibenski Statut opisanih u prethodnom tekstu, odredba V, 2 zapravo propisuje *testamentum nuncupativum* (alografsko oporučivanje pred zapissegnutim gradskim notarom i svjedocima koje se oblikuje u notarsku ispravu), vlastoručnu ili holografsku oporuku u odredbi V, 3 te oporučivanje u izvanrednim okolnostima spriječenosti korištenja usluga gradskih notara, kada svjedoci naknadno prenose sadržaj oporučivanja notar u odredbama V, 4-6 (to bi bila forma brevijarija).

⁸⁴ Više o tomu u: Jansen, *op. cit.* u bilj. 60, str. 39.

u novovjekovnoj Saskoj i Tiringiji⁸⁵ ili Donjoj Austriji.⁸⁶ Izgleda da je ista praksa postojala i na istočnojadranskoj obali. Tako su oporuke iz Drvenika pored Trogira iz 16. st., pisane na talijanskom jeziku, bile sastavljane u navedenoj kanonskoj formi, te kasnije registrirane u trogirskoj kancelariji.⁸⁷ Dakle, sastavljač isprave i u tim je slučajevima bio župnik iako je, podjednako kao i u šibenskom primjeru, i trogirsko statutarno pravo poznavalo načelnu ekskluzivnost zaprisegnutog općinskog notara kao sastavljača oporuka.⁸⁸ Izgleda kako je slična praksa postojala još krajem 14. st. što se tiče oporuka sa zadarskih otoka i iz zadarskog zaleđa, koje su svećenici glagoljaši prenosili javnim bilježnicima u Zadar, koji su ih zatim registrirali na latinskom jeziku.⁸⁹

Već je ranije spomenuto kako je za *testamentum ruri conditum* u rimskoj pravnoj tradiciji bio općenito potreban manji broj svjedoka. Kanonska je oporuka na nekim mjestima očito postala nov oblik uvažavanja poteškoća izrađivanja oporuke na selu redovitim načinom. Drugim riječima, na selu se zbog nedostupnosti notara osim manjeg broja svjedoka tolerirala i izrada oporuke od strane dostupnih župnika, koji su barem bili pismeni te su u najgorem slučaju imali makar neka rudimentarna relevantna znanja.

⁸⁵ *Ibid.* Strykius izrijekom potvrđuje valjanost kanonskog oblika oporuke za područja pod crkvenom jurisdikcijom, na crkvenim sudovima općenito te specifično za Sasku i Tiringiju (Strykius, S., *Continuatio tertia usus moderni pandectarum, a libro XXIII usque ad XXXVIII*, Sumptibus Orphanotrophii, Halae Magdeburgicae 1713., lib. XVIII, tit. I, § III, str. 704 sq.; potvrđeno i u *id.*, *Tractatus de cautelis testamentorum*, Impensis Orphanotrophii, Halae Magdeburgicae 1708., cap. XIII, §§ XXV sqq., posebno § XXVIII). Lauterbach također potvrđuje valjanost kanonskog oblika oporuke u Saskoj i Tiringiji (Lauterbach, W. A., *Collegii theorico-practici, a libro vigesimo Pandectarum usque ad Digestum novum, pars secunda*, Sumptibus Joh. Georgii Cottae, Bibliopolae, Tubingae 1706., lib. XIX, tit. I, § XLVII, str. 932). Höpfner navodi kako su kanonske oporuke prihvaćene samo u nekim katoličkim zemljama („an wenigen Orten, selbst in catolischen Ländern, ist diese Verordnung angenommen“ u: Höpfner, L. J. F., *Theoretisch-praktischer Commentar über die heineccischen Institutionen*, Varrentrapp und Wenner, Frankfurt am Main 1780., lib. II, tit. X, § 450, str. 384). Međutim, kanonski oblik nikad nije bio prihvaćen kao opće pravo Carstva (Strykius, *op. cit.* (Tractatus), §. XXVII, str. 479; Lauterbach, *op. cit.*, § XLVII, str. 932). Zbog toga vjerojatno kod nas Egersdorfer tvrdi kako kanonska oporuka „nije nikada priznata u općem pravu“ (Egersdorfer, A., *Predavanja o pandektama, treći svezak: obiteljsko i nasljedno pravo*, Tisak i naklada dioničke tiskare, Zagreb 1917., str. 114).

⁸⁶ Wendehorst, C. C., *Testamentary Formalities in Austria*, u: Creid K. C. et al. (ur.), *Comparative Succession Law vol. 1: Testamentary Formalities*, OUP, Oxford 2011., str. 221-253, str. 230. U Austriji se, osim u ruralnim predjelima gdje je prevladavao, kanonski oblik oporuke nekad pojavljivao i u gradovima (Wesener, G., *Geschichte des Erbrechts in Österreich seit der Rezeption*, Hermann Böhlau Nachf., Graz-Köln 1957., str. 143). U nekim dijelovima Španjolske taj oblik oporuke zadržan je do najnovijih dana (u Aragonu do 1999. g., u Kataloniji do 2008. g.), a u Navari je na snazi i dalje, no samo u određenim izvanrednim okolnostima neposredne opasnosti i kad se ne može doći do notara (o tomu više u: Lapuente, S. C., *Testamentary Formalities in Spain*, u: Creid K. C. et al. (ur.), *Comparative Succession Law vol. 1: Testamentary Formalities*, OUP, Oxford 2011., str. 71-95, str. 78). No, logika iza prihvaćanja takve mogućnosti u srži je ista kao i u novovjekovnim primjerima (nedostupnost ovlaštenog notara i dostupnost župnika), dakako uz bitnu razliku u odnosu na zlarinske oporuke jer je ta mogućnost ovdje izrijekom propisana.

⁸⁷ Vidi tako oporuke pod brojevima 2, 3, 4, 5 i 7 u Ladić, *op. cit.* u bilj. 41 (Drvenik), str. 43 sqq.

⁸⁸ Celio Cega, F., *Nekoliko primjera oporuka plemkinja i pučanki u vrijeme klasicizma u Trogiru*, Adrias: zbornik radova Zavoda za znanstveni i umjetnički rad Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti u Splitu, br. 21/2015, str. 51-64, str. 52. Vidi i Rismondo, V. (ur.), *Statut grada Trogira*, Književni krug, Split 1988., str. 199 sq. (Prva knjiga reformacija, 33 i 34), str. 306 sq. (Druga knjiga reformacija, 32).

⁸⁹ Runje, *op. cit.* u bilj. 55 (Školovanje), str. 71, bilj. 53.

Izgleda stoga da su zlarinske oporuke bile priznavane zbog svojeg kanonskog oblika, što je bila raširena praksa diljem Europe, pa i na istočnojadranskoj obali. Odudaranje od statutarne oblike, po svemu sudeći, nije bilo presudno. Ranije spomenuta odredba Statuta V, 7, koja naizgled isključuje druge oblike oporuke osim propisanih, može se uostalom shvatiti na način da je ključno postojanje vjerodostojne isprave o oporučivanju, te da je zabranjen isključivo usmeni oblik oporučivanja bez službeno pisanog traga. Kako se moglo vidjeti, uvjet postojanja vjerodostojne isprave bio je zadovoljen u slučaju glagoljskih oporuka, s obzirom na izradu kopije i bilježenje izjava svjedoka u šibenskoj kancelariji.

No, kako god se tumačila navedena odredba, svakako je kod prihvaćanja valjanosti glagoljskih oporuka vidljiva stanovita fleksibilnost središnjih šibenskih vlasti prema udaljenijim ruralnim područjima. To je smislen pristup, s obzirom na to da su sve alternative nepraktične ili neprihvatljive. Primjerice, mjesna kancelarija s posebnim zaprisegnutim notarom bila bi preskupa i nepotrebna za slabo naseljena ruralna područja, a povratak na usmeno oporučivanje značio bi ozbiljno narušavanje pravne sigurnosti (uostalom, upravo protiv toga je zapravo usmjerena ranije spomenuta odredba Statuta V, 7). U tom smislu, na zlarinskom primjeru vidljivo je oživotvorenje pristupa prisutnog diljem novovjekovne Europe. Okolnost da je pritom riječ o oporukama na hrvatskom jeziku i glagoljici jest u određenom smislu lokalno specifična, no sadržajno je, izgleda, riječ o općepriusutnom fenomenu.

4. ZAKLJUČAK

Analiza pokazuje relativno visoku razinu prisutnosti obrazaca i koncepata pripadnih rimskoj pravnoj tradiciji u zlarinskim glagoljskim oporukama. Konkretno, njihova struktura u bitnomu odgovara uobičajenoj strukturi oporuke usklađene s relevantnim notarskim formularima i primjerima na drugim jezicima u srednjovjekovlju i novovjekovlju. Osim toga, pojedini korišteni pojmovi i sintagme upućuju na prijenos relevantnih pravnih koncepata u domaću lokalnu uporabu. Za to su bili zaslužni svećenici glagoljaši kao sastavljači oporuka koji su moguće imali određena, barem rudimentarna, relevantna znanja. U svakom slučaju, navedene su podudarnosti usko vezane uz formulaičnu prirodu notarske djelatnosti, te su se odgovarajući obrasci i pojmovi mogli prenositi referiranjem na određene priručnike ili prethodnu praksu. Zlarinske glagoljske oporuke sastavljane su u obliku koji je bio valjan po kanonskom pravu, iako navedeni oblik nije bio izričito propisan u šibenskom Statutu. No, navedena okolnost očito nije bila presudna za prihvaćanje valjanosti tog oblika oporučivanja.

Svime time očituje se spajanje i prihvaćanje elemenata rimskog i kanonskog prava na mikrorazini u jednoj maloj ruralnoj sredini na istočnojadranskoj obali. Hrvatski jezik i glagoljica samo površinski prikrivaju navedeni fenomen, odnosno čine ga možda teže primjetnim. Uporabom lokalnog jezika i pisma raširena je europska praksa samo bila prilagođena te internalizirana. Može se tako zaključiti da

je kod zlarinskih glagoljskih oporuka riječ samo o jednom specifičnom modalitetu očitovanja rimske pravne tradicije na mjesnoj razini.

LITERATURA

Knjige i članci:

1. Babusiaux, U., *Wege zur Rechtsgeschichte: Römisches Erbrecht*, Böhlau, Köln 2015.
2. Birin, A., Šibenski bilježnici – Pietrobono Pagano (1436. – 1437.), *Povijesni prilozi*, god. 28, 37/2009, str. 117-189.
3. Botica, I.; Galović, T., *Egdotika glagoljskih notarskih isprava*, *Croatica et Slavica Iadertina*, god. 16, 1/2020, str. 23-73.
4. Botica, I.; Galović, T., *Hrvatskoglagoljski notarijat u europskom kontekstu*, u: Badurina Stipčević, V. et al. (ur.), *Hrvatsko glagoljaštvo u europskom okružju*, Staroslavenski institut, Zagreb 2015., str. 115-143.
5. Bratulić, J., Školovanje i obrazovanje glagoljaša, *Senjski zbornik*, god. 41, 1/2014, str. 461-464.
6. Celio Cega, F., *Nekoliko primjera oporuka plemkinja i pučanki u vrijeme klasicizma u Trogiru*, *Adrias: zbornik radova Zavoda za znanstveni i umjetnički rad Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti u Splitu*, br. 21/2015, str. 51-64.
7. Clarus, I., *Ex libro tertio Sententiarum receptarum, §. Testamentum*, u: id., *Opera omnia*, Sumpt. Horatii Boissat, & Georgii Remevs, Lugduni 1661.
8. *Corpus iuris civilis Iustinianei*, tom. 2 (*Infortiatum*), Lugduni 1627.
9. Čoralić, L., *Dobrotski kapetan Pavao Đurov Kamenarović*, *Anali Zavoda za povijesne znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti u Dubrovniku*, god. 43/2005, str. 223-245.
10. Čoralić, L., *Oporuke dalmatinskih patricija u Mlecima (XV.-XVIII. st.)*, *Zbornik Odsjeka za povijesne znanosti Zavoda za povijesne i društvene znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti*, god. 17/1999, str. 85-109.
11. Čoralić, L., *Rapski patricij, mletački kavaljer i trogirski guvernadur*, *Povijesni prilozi*, god. 35, 51/2016, str. 135-158.
12. Čoralić, L.; Katušić, M., *Od afričke obale do dalmatinske prijestolnice – mletački general Marko Antun Bubić (1735.–1802.)*, *Zbornik Odsjeka za povijesne znanosti Zavoda za povijesne i društvene znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti*, god. 28/2010, str. 139-172.
13. Čoralić, L.; Novosel, F., *Oporuke iz fonda Bilježnici Zadra Državnog arhiva u Zadru: javni bilježnik Šimun Lovatello (1656. – 1671.)*, *Vjesnik dalmatinskih arhiva*, god. 2, 1/2021, str. 301-358.
14. Čupković, G., *Konceptualne inačice formula ubrojivosti na primjerima iz glagoljskih oporuka*, *Zbornik radova Filozofskog fakulteta u Splitu*, god. 10/2017, str. 57-71.
15. Difnik, F., *Povijest Kandijskog rata u Dalmaciji*, Književni krug, Split 1986.
16. Egersdorfer, A., *Predavanja o pandektama, treći svezak: obiteljsko i nasljedno pravo*, Tisak i naklada dioničke tiskare, Zagreb 1917.

17. Friedberg, E., *Corpus iuris canonici, pars secunda*, Ex officina Bernhardi Tauschnitz, Lipsiae 1881.
18. Galvani, F. A., *Memorie di Sebenico*, Il nuovo cronista di Sebenico, god. 5-6/1897-1898, str. 188-225.
19. Grbavac, B., *Notarijat na istočnojadranskoj obali od druge polovine 12. do kraja 14. stoljeća*, doktorska disertacija, Zagreb 2010.
20. Grubišić, S. (ur.), *Knjiga statuta zakona i reformacija grada Šibenika*, Muzej grada Šibenika, Šibenik 1982.
21. Held, H.-R., *Testamentary law in late Medieval Dubrovnik. A case study of the testament of notary Thomasinus de Savere (1284)*, Tijdschrift voor Rechtsgeschiedenis, god. 91, 3-4/2023, str. 407-426.
22. Höpfner, L. J. F., *Theoretisch-praktischer Commentar über die heineccischen Institutionen*, Varrentrapp und Wenner, Frankfurt am Main 1780.
23. Horvat, M.; Petrak, M, *Rimsko pravo*, Pravni fakultet u Zagrebu, Zagreb 2022.
24. Jansen, N., *Testamentary Formalities in Early Modern Europe*, u: Creid K. C. et al. (ur.), *Comparative Succession Law vol. 1: Testamentary Formalities*, OUP, Oxford 2011., str. 27-50.
25. Kurelac, I., *Oporuka Fausta Vrančića iz ostavštine plemićke obitelji Draganić-Vrančić u Državnom arhivu u Rijeci*, Croatica Christiana periodica, god. 37, 71/2013, str. 41-67.
26. Kurelac, I.; Tvrtković, T., *Biskup o biskupu. Kritika Foscove analize i transkripcije oporuke Ivana Tomka Mrnavića*, Historijski zbornik, god. 64, 1/2011, str. 29-46.
27. Ladić, Z., *Last Will: Passport to Heaven*, Srednja Europa, Zagreb 2012.
28. Ladić, Z., *Oporuke stanovnika župe Drvenik iz 16. stoljeća*, u: Pažanin, I. (ur.), *Vinišćanski zbornik*, prvi svezak, Župa Presvetog Srca Isusova, Vinišća 2008., str. 39-53.
29. Lapuente, S. C., *Testamentary Formalities in Spain*, u: Creid K. C. et al. (ur.), *Comparative Succession Law vol. 1: Testamentary Formalities*, OUP, Oxford 2011., str. 71-95.
30. Lauterbach, W. A., *Collegii theorico-practici, a libro vigesimo Pandectarum usque ad Digestum novum, pars secunda*, Sumptibus Joh. Georgii Cottae, Bibliopolae, Tubingae 1706.
31. Margetić, L., *Hrvatsko srednjovjekovno obiteljsko i nasljedno pravo*, Narodne novine, Zagreb 1996.
32. Muraj, A., *Samostalnost i/ili podređenost: Ambivalencija društvenog položaja žena na Zlarinu*, Etnološka tribina, god. 29, 22/1999, str. 219-229.
33. Pantelić, M., *ANTE ŠUPUK: Šibenski glagoljski spomenici od 1547 do 1774. Posebno izdanje JAZU u Zagrebu 1957, 240 + 12 snimaka*, Slovo: časopis Staroslavenskoga instituta u Zagrebu, br. 9-10/1960, str. 166-174.
34. Rismondo, V. (ur.), *Statut grada Trogira*, Književni krug, Split 1988.

35. Rūfner, T., *Testamentary Formalities in Roman Law*, u: Creid K. C. *et al.* (ur.), *Comparative Succession Law vol. 1: Testamentary Formalities*, OUP, Oxford 2011., str. 1-26.
36. Runje, P., *Stručna sprema svećenika glagoljaša*, Riječki teološki časopis, god. 14, 2/2006, str. 615-621.
37. Runje, P., *Školovanje glagoljaša*, Matica hrvatska, Ogulin, 2003.
38. Sinisi, L., *Una presenza costante: il testamento nei formulari notarili fra Medioevo ed età dei codici*, u: *Tradizione e modernità del diritto ereditario nella prassi notarile. Atti dei Convegni Roma, 18 Marzo 2016 – Genova, 27 maggio 2016 – Vicenza, 1 luglio 2016*, Gruppo 24 ore, Milano 2016.
39. Strohal, R., *Hrvatska glagolska knjiga*, Merkur, Zagreb 1915.
40. Strykius, S., *Continuatio tertia usus moderni pandectarum, a libro XXIII usque ad XXXVIII*, Sumptibus Orphanotrophii, Halae Magdeburgicae 1713.
41. Strykius, S., *Tractatus de cautelis testamentorum*, Impensis Orphanotrophii, Halae Magdeburgicae 1708.
42. Stulli, B., *Povijest Zlarina*, u: Bezić, J. *et al.* (ur.), *Povijest i tradicije otoka Zlarina*, Zavod za istraživanje folklor, Zagreb 1982., str. 11-202.
43. Šupuk, A. (ur.), *Šibenski glagoljski spomenici*, JAZU, Zagreb 1957.
44. Vlahov, D., *Glagoljske isprave iz Kostanjice s početka XVII. stoljeća*, Vjesnik istarskog arhiva, god. 4-5/1995, str. 165-176.
45. Wendehorst, C. C., *Testamentary Formalities in Austria*, u: Creid K. C. *et al.* (ur.), *Comparative Succession Law vol. 1: Testamentary Formalities*, OUP, Oxford 2011., str. 221-253.
46. Wesener, G., *Geschichte des Erbrechts in Österreich seit der Rezeption*, Hermann Böhlau Nachf., Graz-Köln 1957.

Mrežni izvori:

1. *Codice civile* (talijanski građanski zakonik), sa zadnjim izmjenama od 29. 11. 2023. g., <https://www.altalex.com/documents/codici-altalex/2015/01/02/codice-civile>. Pristupljeno 11.1.2024.
2. *Hrvatska enciklopedija*, mrežno izdanje, Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021., <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=29971>. Pristupljeno 11. 1. 2024.

GLAGOLITIC TESTAMENTS FROM THE 17TH CENTURY ISLAND OF ZLARIN IN THE CONTEXT OF ROMAN LEGAL TRADITION

This article deals with testaments from the island of Zlarin, near Šibenik on the eastern Adriatic coast, from the second half of the 17th century. Specifically, it analyses 47 testaments written by glagolitic priests in Croatian language and glagolitic script from 1661 to 1683. The general theme of the article is thus early modern testamentary law in the rural parts of the Šibenik district. The main aim of the analysis is to determine the presence of elements of developed law (*ius commune*) in glagolitic testaments from Zlarin and the level of their compliance with elements belonging to the Roman legal tradition generally. First, structure of the testaments is analysed, and it is compared with the structure of medieval and early modern testaments in the notarial form (written in Latin or Italian). After that, terminology in the testaments is addressed, i.e. particular legal expressions and formulations. These are either of Latin or Italian origins and adapted to Croatian language, but there are also linguistic calques or loan translations (literal translations, root-for-root). Afterwards, the problem of the possible level of education of glagolitic priests is addressed. Finally, form of the testaments and its compliance with the applicable Statute of Šibenik from 1608 is analysed. The article thus deals with glagolitic testaments from Zlarin as a locally specific phenomenon within the wider framework of developed law in early modern Europe and Roman legal tradition generally.

Key words: *glagolitic testaments, Zlarin, 17th century, testamentary law, Roman legal tradition.*